

Улогата на „Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“

Лидија Тантуровска, Скопје

Денес не може да се замисли општествениот живот на една држава без употребата на речници, како на еднојазичните (толковните, нормативните, па и стручните), така и на двојазичните и на повеќејазичните.

Познато е дека интересот и потребата за речници се јавува уште пред нашата ера, како во Александриската школа (во II и III век пре. н. е.), така и во Индиската граматичка школа (во IV век пр. н. е.). Се смета дека најстариот македонски глосар, кој е толкуван со грчки зборови и е пишуван со грчка азбука, потекнува од XVI век¹. Кон крајот на XVIII и во текот на XIX век во Македонија се јавуваат т.н. речници-разговорници, од кои е најпознат *Четиријазичникоѝ* од москополскиот поп Даниил, кој опфаќа грчки, романски, македонски и арабански зборови. Има две изданија, од 1794 и од 1802 година, а речникот е печатен со грчка азбука. Македонската паралела е преставена со охридскиот говор. Во 1841 година, во Солун, Теодосија Синаитски ги препечатува грчкиот и македонскиот текст, кон кои додава турска паралела. Подоцна овој речник е препечатен на кирилица. Два вакви речници-разговорници издава и Ѓорѓи Пулевски: *Речник од четири јазици* (Белград, 1873) и *Речник од ѝри јазици* (Белград, 1875). Во втората половина од XIX век со собирањето на македонските народни умотворби се поттикнува работата врз бележењето на лексиката, па така, во Зборникот (Загреб, 1861) на браќата Миладиновци е објавен еден мал речник на непознати зборови. Такви речници, како додаток кон собирачката македонска книжевност, се

¹ Се чува во Ватиканската библиотека, како дел од ракопис од костурскиот крај и содржи околу 300 зборови.

јавуваат и во делата на Марко Цепенков (Македонски народни умотворби, Скопје, 1972) и на Кузман Шапкарев (Избрани дела од Кузман Шапкарев, Скопје, 1976). Меѓутоа, потребата од составување речник на македонскиот јазик останува и понатаму, што може да се види од заложбите на Крсте Петков Мисирков и на Димитрија Чуповски, кои особено ја истакнуваат ваквата потреба. Неминовноста за составување речник на македонскиот јазик доаѓа до израз за време на Втората светска војна, кога почнува да се собира лексички материјал. По ослободувањето, во 1945 година, доаѓа на свет една скромна но бележита книшка со наслов *Правойис на македонскиот јазик*², во која се фиксирани нормите за понатамошниот развоток на македонскиот литературен јазик, па беа вложени големи напори за обработката на македонската граматика³, поткрепена со издаваштвото на учебници по македонски јазик и остана нереализиран уште лексиколошко-лексикографскиот дел за да се заврши „една етапа во работата на изучувањето на македонскиот литературен јазик“ (Предговор, РМЈ, том I стр. III), а тоа ќе се случи со објавувањето на *Речникот на македонскиот јазик* (1961–1966).

Во 2011 година се навршуваат педесет години од излегувањето на првиот том од *Речникот на македонски јазик со српскохрватски шолкувања*, што беше и еден од мотивите за создавање на овој прилог. Првиот том го содржи материјалот од буквите од А до Н. Подоцна, во 1965 година излезе вториот том, во чиј состав е обработен материјалот од буквите О и П, а во 1966 година – третиот том, каде што е вклучен материјалот од буквите од Р до Ш.

Работата над материјалот за речникот, како што пишува во Предговорот на првиот том од Речникот, е почната во 1951 година и која е организирана од Специјалната комисија за македонски речник во состав: Блаже Конески, д-р Михаил Петрушевски и Крум Тошев. Како што понатаму стои во Предговорот, зборовите се ексерпирани од современите литературни, научни и публицистички дела, од народните умотворби, од одделни лексички прилози во работи посветени на македонските дијалекти итн. Секако дека ексерпцијата продолжува и во

² Во 1950 година излезе од печат: *Македонскиот правойис со правойисен речник* од Бл. Конески и Кр. Тошев.

³ Во 1950 год. се појави *Македонската граматика* од Крум Тошев, во 1952 година – *A grammar of the Macedonian Literary Language* од Хорас Лант, а во 1953 год. *Грамашика на македонскиот литературен јазик* во Блаже Конески, која беше преиздадена во 1956, па во 1965 итн.

текот на обработката⁴, особено и со зборови од разговорниот јазик, со што се заокружува опфатеноста на сите сфери на употреба на македонскиот јазик.

Со основањето на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (1953 год.) во Скопје, работата над речникот ја презема Институтот „како една од своите најважни задачи“. Самата обработка над речникот е започната во 1955 година, а материјалот за првата книга од Речникот е обработена од тогашните асистенти на Институтот за македонски јазик: Тодор Димитровски, кој ги има обработено буквите Г, Ѓ, З и С, Благоја Корубин, кој ги има обработено буквите А, Б, Е, Ј, Љ, М и Н, Трајко Стаматоски, буквите В, Ж и К, а првата обработка на буквите Д и И ја има извршено Борис Марков. Како и секоја почетна работа и работата над првиот македонски речник е врзана со ред тешкотии. Кон тоа, ако се додаде и природната катастрофа⁵, разбирливо е пролонгирањето на објавувањето на следните два тома. Како што е наведено во предговорот на вториот том:

Се предвидуваше работата врз Речникот на македонскиот јазик да се заврши до крајот на 1963 година. Меѓутоа, катастрофалниот земјотрес што го погоди Скопје на 26. VII 1963 година попречи да се исполни таа намера. Материјалот на Речникот за среќа, не беше оштетен и веднаш по земјотресот беше пренесен во Титов Велес⁶, каде што се чуваше во Градскиот архив. Требаше да поминат повеќе месеци дури се создадоа услови за довршување на Речникот.

По создавањето услови, материјалот од вториот и од третиот том се изработени од тогаш веќе научните соработници: Тодор Димитровски, кој се јавува како автор на материјалот од буквата П, Благоја Корубин, кој е автор на буквите О, Т, Ќ, У, Ч, Џ и Ш и Трајко Стаматоски, кој го изработил материјалот од буквите Р, С, Ф, Х, Ц. Буквите О и П се влезени во вториот том, а останатите букви – во третиот том. Во последниот, третиот том, на десетина страници се дадени географски и други имиња, како и зборови изедени од нив (имиња на жители). Со овој прилог се отвораат нови области во проучувањето на македонистиката: правописот и зборообразувањето, кои подоцна ќе имаат своја ре-

⁴ Предговор, Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, том I, стр. III.

⁵ Во 1963 година се случи катастрофален земјотрес во Скопје, поради што беше пролонгирана работата и издавањето на Речникот.

⁶ Станува збор за градот Велес.

лизација преку завршени трудови. На крајот од третиот том, на десет страници (597–606) има и Дополнение (на зборови од речиси сите букви од А до Ш), а кое е подготвено од Кирил Конески, тогашен асистент во Институтот.

Од временска дистанција, со сигурност можеме да потврдиме дека објавувањето на Речникот во тој период ја пополни празнината што недостигаше во македонскиот јазик, како во рамките на лексикологијата и на лексикографијата, така и воопшто на македонскиот јазик. Секако дека со појавувањето на Речникот се стабилизира речничкиот фонд на македонскиот литературен јазик. Ако се погледне низ страниците на Речникот, се забележува присуството на голем број дијалектни зборови, на архаизми (пред сè од народната поезија и проза), на интернационализми, на термини (за поширока употреба во културната средина) итн., со што не му се дава строго нормативна форма на Речникот, за што е забележено и во Предговорот. Меѓутоа, токму тогаш на македонскиот јазик му беше потребен токму таков речник.

Особено сакаме да го истакнеме прилогот Објасненија (IX–X), кој се наоѓа на почетокот од првиот том на Речникот, веднаш по Предговорот, а во кои постојат објаснувања поделени во седум точки. Првата точка, која е насловена „Азбука“, ја содржи македонската азбука, каде што се укажува на редоследот на буквите во азбуката, а се дадени и некои фонетско-фонолошки карактеристики, како на пример: „Буквите *ќ* и *ѝ* не идат никогаш во почетокот на зборот пред *и*.“ или „Буквата *s* го обележува звучниот парник на *ц* („остро з“): *svезga, sig* итн.“, како и „Во македонскиот литературен јазик нема зборови што почнуваат со *њ*.“ и сл. Втората точка е насловена „Акцент“ и во овој дел е истакнато дека во Речникот се бележи само онаму каде што има отстапување од третосложното акцентирање, карактеристично за македонскиот стандарден јазик и тоа, главно кај тугите зборови. Дадени се и примери, со кои се покажува „местењето на акцентот на третиот слог од крајот“ ако дојде до промена на збор, кој „нараснал за некој слог“. Третата, четвртата, петтата и шестата точка се резервирани за зборовните групи: за именките, за придаките, за прилозите и за глаголите. Може слободно да се каже дека во четири точки е претставено како се дадени и што содржат лексичките единици на именките, на придаките, на прилозите и на глаголите во Речникот. Во објаснувањата се гледа основната морфолошка структура дадена на кусо преку формите на овие зборовни групи од македонскиот јазик, како и морфофонолошки промени што настануваат од различни јазични причини. Се наведуваат правилата како се презентирани еднословните,

двосложните и повеќесложните именки со граматичките категории; потоа се истакнува употребата на формата за женски род кај придавките ако се работи за подижен вокал; како и формите на прилозите ако е нивната употреба честа, а за глаголите се подвлекува дека се претставени со формата за трето лице еднина сегашно време, со што се покажува во која од трите групи спаѓа глаголот. Како карактеристики на македонскиот јазик се истакнуваат: поголемото изведување на несвршените глаголи од свршените префиксирани и од други, изведувањето на глаголските именки од таките несвршени глаголи, како и големата продуктивност на некои префикси кај глаголите, сето тоа во споредба со српскохрватскиот јазик. Во последната точка, насловена „Стилски ознаки“, се дадени ознаките на различните сфери на употреба на зборовите. На пример, за зборовите што се употребуваат во разговорниот стил, ознаката е (razg.), за дијалектните зборови (dijal.), а за застарените или зборовите излезени од употреба се наведува дека се обележени со ознаката (arh.). Со ознаката (fraz.) во составот на единицата се наведува дека „примерот или примерите што следат по неа претставуваат фразеолошки изрази“, што како појава има големо значење не само за Речникот, туку и за македонската фразеологија.

Како и во секој друг речник, така и во овој, се дадени скратениците што се употребуваат, кон кои се приклучени и споменативе ознаки. Во шеесетината скратеници се вброени оние за зборовните групи, како на пример: adj (за придака), adv (за прилог), interj (за извици) итн., за граматичките категории: aor. (аорист), f (за именки од женски род) итн., потоа стручни области од типот: bot. (ботаника), geogr. (географија), istor. (историја), mat. (математика), med (медицина) итн.

Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања спаѓа во речниците средни по обем, кој содржи околу 65 000 лексички единици. Ова се потврдува со броевите што се наведени на крајот од сите три тома: во првиот том е регистрирано дека има 29 359, во вториот – 17 799 и во третиот – 17 364 заглавни зборови. На крајот од третиот том е даден и прецизниот број за вкупниот број од заглавни зборови, кој изнесува 64 522 заглавни зборови.

Факт е дека *Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања* изврши двојна улога. Сето досега што го кажавме е подведено под првичната улога на Речникот, што можеме да ја сведеме на постулатот дека македонскиот јазик, пред сè, ја пополни лексиколошко-лексико-

графската сфера. Меѓутоа, овде треба да се нагласи дека заглавните зборови се дадени на македонски јазик, а толкувањата⁷ се на српскохрватски јазик. Со вториот дел од овој исказ, што секако се гледа и во вториот дел од насловот на Речникот – „[...] со српскохрватски толкувања“, Речникот ја вршеше втората функција, што беше навестена уште во Предговорот од првиот том: „[...] тој треба да изврши уште една важна културна улога, како прирачник што ќе им го олесни достапот кон македонската литература на луѓето од другите југословенски народи.“ Од денешна гледна точка, слободно можеме да кажеме дека според околностите кога е создаден, овој Речник ја изврши *културно-историската улога*.

Како нераскинлива алка на *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, е *Обратниот речник на македонскиот јазик*, чиј составувач е Владимир Милички, редактори: Кирил Конески и Александар Џукески, а е издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (Скопје, 1967). Иако се „скоро сите зборови од РМЈ“ и иако има извесни разлики во споредба со него (пред сè, поради природата на речникот), *Обратниот речник* претставува *индекс* на тритомниот Речник. Тоа било и една од целите што си ги поставил и самиот автор, кој ја наведува потребата на современото лингвистичко истражување за зголемениот број на обратните речници или како што ги нарекуваат „индекси а терго“.

Како што е наведено во Предговорот, Речникот е подготвен компјутерски⁸ и од денешен аспект може да се каже дека во тој период е направен прогресивен чекор во лексикографијата, кој потоа е пример за други обратни речници што се направија, како во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“⁹, така и во македонистиката воопшто.

Особено треба да се истакне фактот дека по завршувањето на работата на тритомниот речник, во 1966 година, се организираше понатамошната работа во Институтот. Тогаш се формирани пет одделенија што требаше да покриваат исто толку значајни области на македонскиот јазик: Од-

⁷ Каде што е нужно, за „македонскиот читател“ се даваат, во заграда, објанувања на значењата на зборовите на македонски јазик.

⁸ Користен е компјутер IBM 620 а материјалот од РМЈ „е обрнат“ во Компјутерскиот центар на Западниот вашингтонски државен колеџ, Белингхам, во Вашингтон, во учебната 1965–1966 година.

⁹ На пример, речникот на д-р О. Иванова: *Обратен речник на презимињата кај Македонците*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 2007.

делението за современ јазик, Одделението за лексикологија и лексикографија, Одделението за дијалектологија, Одделението за ономастика и Одделението за историја на македонскиот јазик. Ако се погледне издавачката дејност, ќе се забележи дека од работата над проектите, произлегоа речници со непроценлива важност за македонскиот јазик во кои се клучени научните работници од Институтот: *Правоиис на македонскиот лиџературен јазик со ѱравоиисен речник*, ред. одбор: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев, Р. Угринова-Скаловска, Скопје 1970, 610 стр., *Речник на македонскиџа народна ѱоезија*, том I (А–Г), ред. Т. Димитровски, Скопје 1983, 452 стр. (група автори), *Речник на македонскиџа народна ѱоезија*, том II (Д–S), ред. Т. Димитровски, Скопје 1987, 506 стр. (група автори), *Речник на македонскиџа народна ѱоезија*, том III (И–К), ред. Т. Димитровски, Скопје 1993, 529 стр. (група автори), *Синџаксичко-ѱенерџивен речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, Пробна свеска, Б. Корубин. Скопје 1979, 99 стр., *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том I (А–Ж), ред. Б. Корубин, Скопје 1992, 639 стр. (група автори), *Инџенцијално-синџаксичкиот речник на македонскиџе ѱлаѱоли*: том I (А–Ж), Б. Корубин. Скопје 1992, 571 стр. (група автори), *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том II (З–К), ред.: Б. Корубин и Сн. Велковска, Скопје 1997, 476 стр. (група автори), *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том III (Л–О), ред.: Б. Корубин и Сн. Велковска, Скопје 2000 (група автори), *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том IV (П), ред.: Бл. Корубин, Сн. Велковска, Скопје 2001, 400 стр. (група автори), *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том V (Р–С), ред.: Бл. Корубин, С. Велковска, Скопје 2001, 456 стр. (група автори), *Инџенцијално-синџаксички речник на македонскиџе ѱлаѱоли*, том VI (Т–Ш), ред.: Бл. Корубин, С. Велковска, Скопје, 302 стр. (група автори)¹⁰, *Речник на ѱрезимиџаџа кај Македонциџе*, том I (А–ЛБ) ред.: Т. Стаматоски, Скопје: 1994, 768 стр. (група автори), *Речник на ѱрезимиџаџа кај Македонциџе*, том II (М–Ш) ред.: Т. Стаматоски, Скопје: 1994, 768 стр. (група автори), Олга Иванова, *Речник на џоѱонимииџе во обласџа ѱо сливоџи на Бреѱалница*, Скопје: 1996, 778 стр., *Толковен речник на македонскиот јазик*, том I (А–Ж), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт

¹⁰ По објавувањето на Речникот, тимот ја доби наградата „13 Ноември“, во 2002.

за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2003 (група автори), *Толковен речник на македонскиот јазик*, том II (З–К) гл. редактор: К. Конески, ред.: С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2005 (група автори), *Толковен речник на македонскиот јазик*, том III (Л–О), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2006 (група автори), *Толковен речник на македонскиот јазик*, том IV (П), гл. редактор: К. Конески, ред.: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2008 (група автори), *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, т. I (Вовед, а–б), гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, Скопје 2006 (група автори), *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, т. II, св. 8, св. 9, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, Скопје 2006 (група автори), *Речник на ѝрчко-црковнословенски лексички ѝаралели*, М. Аргировски (ред.), Н. Андријевска, А. Ѓуркова, Скопје 2003, Олга Иванова, *Обраќен речник на македонскиот ѝрезимиња*, Скопје 2006, Марија Коробар-Белчева, М. Момировска, В. Миовска, *Речник на лични имиња во македонскиот народно ѝворешѝво*, Скопје 2008.

Институтот и понатаму е препознатлив по лексиколошко-лекикографската работа. Во последно време, покрај оние речници што континуирано се работат, има и нови проекти, Речникот на синоними во македонскиот јазик, под раководство на Симона Груевска-Маџоска, Речник на антонимите во македонскиот јазик, под раководство на Лидија Тантуровска и Речник на колоквијализмите под раководство на Елена Јованова-Грујовска.

Од крајот на дваесеттиот век, кога Република Македонија стана независна и самостојна држава, се зголеми печатарската дејност, па така порасна и бројот на објавени речници¹¹. Меѓутоа, треба се подвлече фактот дека во сите новонастанати речници, без разлика од кој вид се, е вграден *Речникот на македонски јазик со срѝскохрвајски ѝтолкувања*, со што се потврдува констатацијата дека работата над првиот македонски речник навистина претставуваше „[...] школа во која се стекна опит што

¹¹ Се издаваат речници (најмногу дојазични) подготвени институционално или пак приватно (од поедини автори).

корисно ќе послужи во натамошната разработка на македонската лексикографија.“

Од сето кажано, по кој знае кој пат, може да се констатира, дека *Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања* останува како дело со непроценлива вредност не само од културно-историска гледна точка, туку и од гледна точка на лексиколошко-лексикографската традиција. Затоа, без никој да ни забележи, сметаме дека може да се каже дека *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* беше и остана повеќе од речник.